

# A KÍVÜLRŐL KORLÁTOZOTT HIBRID RENDSZER

Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében

Bozóki András

(Közép-európai Egyetem, Budapest)

Hegedűs Dániel

(Freedom House; Freie Universität, Berlin)

## ÖSSZEFOGLALÓ

Ebben az írásban az Orbán-rendszer jellemzőit a nemzetközi hibrid rendszerekre vonatkozó szakirodalom tükrében elemezzük. A demokrácia és diktatúra kérdése nem „vagy-vagy”, hanem „többé-kevésbé” probléma, amelyet leginkább egy kontinuumon lehet szemléltetni. A hibrid rezsimek szakirodalmának állításain túl úgy véljük, hogy az Orbán-rezsim olyan, eddig kellő figyelmet nem kapott sajátosságokkal rendelkezik, amelynek révén külön kategóriát képez a hibrid rendszerek között. Egyedi jellege abból a paradox helyzetből vezethető le, hogy a magyar hibrid rendszer a demokratikus berendezkedésű tagállamokból álló Európai Unió része. Mivel az EU tagállamai szuverenitásuk egy részét uniós szintre helyezték, Magyarország számára az Európai Unió egyszerre „belpolitikai” és „külpolitikai” tér; rendszerelméleti nézőpontból egyszerre a környezet és a politikai rendszer szerkesztő, elválaszthatatlan része. Ezzel összefüggésben pedig az EU „rezsimefenntartó” és „rezsimekorlátozó” funkciókat egyaránt ellát, ezért Magyarország uralmi formája jelenleg „kívülről korlátozott hibrid rendszernek” tekinthető.

**Kulcsszavak:** hibrid rendszerek ■ Orbán-rendszer ■ Európai Unió ■ demokrácia ■ autokrácia ■ diktatúra ■ többszintű politikai intézményrendszer ■ külsőleg korlátozott hibrid rezsim

A 2010 óta Magyarországon létező politikai rendszer természetéről mindmáig nem alakult ki konszenzus a politikatudomány művelői körében. Mivel ezekben az években nemcsak alkotmányos változásoknak, hanem – a hatalom és a társadalom alapvető viszonyát érintő – politikai átalakulásnak lehettünk tanúi, az óvatosság indokoltnak tűnt. A rendszer értelmezői arra kényszerültek, hogy „mozgó célpontot” azonosítsanak.

Ebben az írásban az Orbán-rendszer jellemzőit a nemzetközi hibrid rendszerekre vonatkozó szakirodalom tükrében elemezzük. Abból indulunk ki, hogy a demokrácia és diktatúra kérdése nem „vagy-vagy”, hanem „többé-kevésbé” probléma, amelyet leginkább egy kontinuumon lehet szemléltetni. Ennek egyik végén a liberális demokrácia, másik végén pedig a totalitárius

diktatúra helyezhető el. Azt is állítjuk, hogy a rendszerek tipizálása során nem tekinthetünk el az adott ország külső környezetétől, nemzetközi kapcsolatrendszerétől, és e külső hatásoknak az adott politikai rendszerre gyakorolt hatásától. Ahogyan egy diktatúra nehezebben demokratizálódik, ha diktatúrák veszik körül, úgy egy demokrácia is nehezebben csúszik vissza a diktatúrák sorába, ha az ország demokratikus államok szövetségének tagja. Egy rendszertípus létrejöttét, fennmaradását és hanyatlását egyaránt kell vizsgálni a belpolitikai és nemzetközi tényezők tükrében.

A magyar politikai rendszerre vonatkozóan e tanulmányunkban azt állítjuk, hogy az Orbán-rezsim csupán kialakulása első szakaszában – az alaptörvény 2011-es elfogadását követő két évben – volt leírható a demokrácia valamely csökkentett értékű fogalmával. Akkoriban sokan érveltek amellett, hogy a rendszer mindaddig demokratikus, amíg szabad választásokra lehetőséget ad. Ám az „illiberális demokráciák” dinamikusán változó hibrid rendszerek, amelyekben nincsenek fix szabályok, garanciák a demokratikus intézményrendszer maradványainak fenntartására. A magyar rendszer az alaptörvény 2013-as negyedik módosítása, de legkésőbb a 2014-es választások óta a hibrid rezsimek közé tartozik, amelyek sem nem demokráciák, sem nem diktatúrák. Az effajta vegyes rendszerekben a politikai versengés ugyan valóságos lehet, ám a tágabb értelemben vett intézményrendszer strukturálisan a hatalomban lévő erőknél kedvez, drasztikusan csökkentve ez által az ellenzék, illetve a demokratikus váltógazdaság esélyeit. 2014 óta az „illiberális” és az „antidemokratikus” fogalmak között empirikusan néhol még létező határvonal nemcsak elvékonyodott, de el is tűnt (Müller, 2016).

A hibrid rezsimek szakirodalmának állításain túl úgy véljük, hogy az Orbán-rezsim olyan, eddig kellő figyelmet nem kapott sajátosságokkal rendelkezik, amelynek révén külön kategóriát képez a hibrid rendszerek között. Egyedi jellege abból a paradox helyzetből vezethető le, hogy a magyar hibrid rendszer a demokratikus berendezkedésű tagállamokból álló Európai Unió része. Mivel az EU tagállamai szuverenitásuk egy részét uniós szintre helyezték, az Európai Unió egyszerre „belpolitikai” és „külpolitikai” tér, rendszerelméleti nézőpontból egyszerre a környezet és a politikai rendszer szerves, elválaszthatatlan része Magyarország számára. Ezzel összefüggésben pedig az EU „rezsimmfenntartó” és „rezsimmkorlátozó” funkciókat egyaránt ellát, ezért Magyarország uralmi formája jelenleg „kívülről korlátozott hibrid rendszernek” tekinthető.

## HIBRID REZSIMEK

Az 1989–91-es demokratikus fordulat következménye, a várakozásokkal szemben, nem az lett, hogy a diktatúrákat globális léptékben liberális demokráciák váltották fel. A liberális demokráciák száma ugyan növekedett, de figyelemre

méltóbb, hogy demokráciák és diktatúrák között fokozatosan kiszélesedett egy szürke zóna (Carothers, 2002), a vegyes (*mixed*) rendszerek (Bunce & Wolchik, 2011), vagy ismertebb nevükön, a hibrid (*hybrid*) rezsimek köre (Diamond, 2002). Ezek a rendszerek nem egyformák, de egyértelműen külön kategóriát alkotnak. Schedler szerint komoly nehézséget okoz, hogy a jelzős demokráciák és egyéb köztes kifejezések használata eltompítja veszélyérzetünket a megerősödő önkényuralmi tendenciákkal szemben (Schedler, 2006: 4.).

A hibrid rezsimek kategorizációjának alapvető kérdése tehát az, hogy e vegyes rendszerek önálló, köztes, harmadik uralmi formát képeznek-e a demokrácia és a diktatúra között, vagy azok csökkent, illetve javított értékű altípusának tekintendők-e (Cassani, 2012). Mivel – mint a magyar példa bizonyítja – stabil, konszolidált liberális demokráciák is áldozatul eshetnek a hibridizáció jelenségének, ezért a hibridizációt többé nem tekinthetjük egyirányú folyamatnak, transzformációs defektusnak, ahogy a tranzitológiai elméletek dominánsan tették. A hibrid rezsimeket így objektív definíciós jegyek alapján meghatározva, önálló uralmi formának tekintjük, amely a demokrácia és diktatúra között helyezkedik el. Ilyen definíciós jellegzetesség például a politikai verseny léte, de egyoldalú, igazságtalan mivolta, vagy a liberális alkotmányosság formális léte, ám működésének rendszerszintű hiányosságai.

Juan Linz szerint a hibrid rendszert nem érdemes jelzős demokráciával helyettesíteni, mert ez a megközelítés elmossa a különbséget a demokratikus és a vegyes rendszerek között, azaz elkendőzi a tényt, hogy utóbbiak egyáltalán nem felelnek meg a liberális demokráciákkal (vagyis „a” demokráciával) szemben támasztott minimális elvárásoknak (Linz, 2000). E kijelentés természetesen nem csupán egy irányban értelmezendő, mert a hibrid rezsimeket meg kell különböztetni a diktatúráktól is. Így a tekintélyelvű önkényuralmi rendszer (*authoritarianism*) kifejezés jelzőkkel való felruházása csak kis részben visz közelebb a hibrid rezsimek meghatározásához. Tekintettel azonban a hibrid rezsimek sokféleségére, belátjuk, hogy lehetnek közöttük olyan berendezkedések, amelyek közelebb állnak a demokráciához, mások pedig a tekintélyelvű diktatúrához. Mindez pedig indokoltá teszi a hibrid rezsimeken *belüli* típusok megkülönböztetését. Ez a megoldás elkerüli azt a vitát, hogy a „fosztóképzős” jelzőkkel ellátott demokráciák végső soron demokráciának, illetve a jelzős tekintélyelvű rezsimek végső soron autoriter diktatúrának tekintendők-e. Ha e vitában szakmai konszenzus alakulna ki, akkor az mérsékelhetné a demokrácia fogalmának erózióját is a szakirodalomban.

A következőkben röviden áttekintjük a nemzetközi szakirodalomban fellelhető, meghatározó hibrid rezsimek-elméleteket, majd a 2010 utáni magyar hibrid rendszer sajátos vonásainak bemutatásával és a következmények elméleti elemzésével foglalkozunk.

Mivel a hibrid rezsimek között vannak olyanok, amelyek árnyalatnyival a demokráciához állnak közelebb, az elemzők ezeket a berendezkedéseket oly-

kor hajlamosak valamilyen mértékben csökkent értékű demokráciaként fel-fogni. Ide tartoznak például olyan fogalmak, mint a féldemokrácia (Brooker, 2000), a *democradúra*, az átruházott, az illiberális, a defektusos és az irányított demokrácia koncepciói.

### *Democradúra*

Az O'Donnell és Schmitter (1986: 13.) által *democradúraként* jellemzett rendszer a szerzők szerint az utolsó előtti lépés a demokratikus átmenet útján. E meghatározó periódusban a politikai elitek megegyeznek abban, hogy a liberalizáció immár nem elégséges, ezért széles néptömegeket érintő demokratizálásra van szükség. Mindezt az egyre jobban megszerveződő civil társadalom is követeli és támogatja. A privilégiumok helyébe a normatív, mindenkire egyformán érvényes jogok lépnek, de a diktatúra zárványai és struktúrái sok helyütt fellelhetők még az intézményrendszerben. Tartalmilag a *democradúra* nagyjából megfeleltethető az illiberális vagy korlátozott (*limited*) demokráciának. A szerzők világossá teszik, hogy nincs garancia arra, hogy a folyamat okvetlenül elvezet a demokráciához, az is elképzelhető, hogy a rezsim a *democradúra* szintjén rögzül.

### *Átruházott (delegatív) demokrácia*

A Guillermo O'Donnell (1994) által leírt „átruházott demokrácia” (*delegative democracy*) fogalma a latin-amerikai tapasztalatokra épül, ahol a demokratikus átmenet után nem a liberális demokrácia konszolidációja következett be; ellenkezőleg, a rezsimek megálltak a törékeny „árnyékdemokrácia” szintjén. A vezetők demokratikus választással kerültek hatalomra, de hivataluk elfoglalása után már nem kormányoztak demokratikusan. Egyfajta „választott autokrata” vezetés jött létre, amelyben a képviselet fogalma elveszítette demokratikus tartalmát és pusztá delegálássá torzult. Megindult a demokrácia eróziója: a választott „képviselők” számára eltűnt a határvonal a közérdek és magánérdek között, meggyengült a horizontális képviselet (szakszervezetek), és a politikai szereplőket kizárólag rövid távú céljaik mozgatták. Ebben a rendszerben, ellentétben a stabil demokráciákkal, a döntéshozatal rendkívül gyors, de a döntések végrehajtása lassú, lezáratlan, sőt kiszámíthatatlan. A vezetői voluntarizmus folyamatosan beleütközik a realitásokba, így a rendszer tartósan az „omnipotens impotencia” állapotában reked.

### *Illiberális demokrácia*

Az 1990-es évek végén Zakaria írása nyomán fellángolt a vita az „illiberális demokrácia” fogalmáról és annak lehetséges jelentéseiről. A szerző azt vette észre, hogy a világban egyre több olyan ország van, amely bár minimálisan, választási értelemben demokráciának tekinthető – mert a vezetők demokratikus választással kerülnek hatalomra –, de a jogállam nem működik, mert a

rendszer híján van az alkotmányos és liberális tradícióknak (Zakaria, 1997). A politikai jogokat formálisan biztosítják, de a demokrácia „lelkét” jelentő polgári szabadságjogokat nem. Ennek nyomán Zakaria arra a következtetésre jutott, hogy a liberális demokráciák csak fokozatosan, viszonylag hosszú történelmi szakaszon keresztül fejlődhetnek ki, amelyben először a kapitalizmusnak és a jogállamiságnak kell kibontakoznia és csak ezután következhet a demokrácia. Zakaria egyes távol-keleti országok (Dél-Korea, Tajvan) útját tekintette követendő mintának, ellentétben azokkal a posztkommunista országokkal, amelyek a gyors „kettős átmenet” miatt nem tudtak zökkenőmentesen beágyazódni a liberális és alkotmányos intézményi struktúrákba (Zakaria, 2003). Ráadásul a posztszovjet országokban a demokrácia csak esetlegesen és rövid időre alakult ki (Way, 2015), majd a rendszer hibrid rezsimmé (Ukrajna, Grúzia), vagy tekintélyelvű diktatúrává (Oroszország, Belarusz) változott.

Zakaria abból a szempontból még a tranzitológiai paradigma keretei között maradt, hogy az illiberális demokráciát a liberális demokráciához vezető fejlődés hosszabb, rögzősebb útjaként ábrázolta, és nem kérdőjelezte meg a fejlődés irányát. Figyelemre méltó, hogy Zakaria az illiberális rendszereket nem általában a demokráciák és a diktatúrák közé helyezte, hanem a konszolidált liberális demokráciák és a diktatúrák közé. Úgy vélte, hogy a gyors átalakulással létrejött illiberális demokráciák már nem hibrid rendszerek, hanem nyers demokráciák, amelyekre az alkotmányos és liberális értékek hosszabb időt igénylő elsajátítása és a konszolidáció nehezebb útja vár. Az utóbbi másfél évtizedben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a demokratikus fejlődés iránya nem visszafordíthatatlan. Konszolidált liberális demokráciából is vezethet visszaút a tekintélyelvű rendszerek felé (Diamond–Plattner, 2015). Lehántva tehát a Zakaria tételéhez kapcsolódó „tranzitológiai optimizmust”, nincs okunk az illiberális demokráciát – a demokrácia fogalmát túlfeszítve<sup>1</sup> –, „megelőlegzett demokráciaként” értelmezni.<sup>2</sup> Sokkal inkább értelmesnek tűnik a modern demokráciák és a tekintélyelvű diktatúrák közötti hibrid rezsimmé azonosítani.

### *Tökéletlen (defektusos) demokrácia*

Wolfgang Merkel, nagyhatású elméletében (2003, 2006) szembeállította egymással a „beágyazott demokráciát” (*embedded democracy*) és a „defektusos demokráciát” (*defective democracy*). Merkel szembefordul a demokrácia minimalista, elektorális definícióival és a beágyazott liberális demokráciát határozza meg demokratikus alappmérceként. A liberális demokráciát azért nevezi a társadalomba „beágyazottnak”, mert az nemcsak a szabad választásokat garantálja, hanem a polgári szabadságjogokat, a politikai jogokat, a horizontális elszámoltathatóságot, továbbá a tényleges demokratikus kormányzás lehetőségét (Merkel, 2004: 37). A liberális demokráciák és az önkényuralmak közötti zónát Merkel azonban nem hibrid rezsimmé tartja, hanem defektusos demokráciának, amelyen belül négy típust különböztet meg attól függően, hogy melyik demokratikus alrend-

szer működése sérül leginkább. Ezek: 1. a kirekesztő (*exclusive*), 2. az illiberális, 3. az átruházott, és 4. a gyámság alá helyezett (*tutelary*) demokráciák.

Kirekesztő demokráciában a felnőtt lakosság körülhatárolt csoportja (etnikai, vallási vagy egyéb alapon) ki van zárva a választás lehetőségéből. Illiberális demokráciában a törvényhozó és végrehajtó hatalom képviselői kivonják magukat az alkotmányos normák kontrollja alól. Átruházott demokráciában a végrehajtó hatalom „elszabadul”, és igyekszik függetleníteni magát a törvényhozó és bírói hatalomtól. Gyámság alá helyezett demokráciában intézményszerű hatalmi csoportosulások (katonai elitek, oligarchák, multinacionális korporációk, stb.) nemcsak kivonják magukat a demokratikus folyamatból, de azzal szemben vétőhatalmat is gyakorolnak (Merkel, 2004: 49–51.).

Végző soron azonban, bármennyire is jól végiggondolt Merkel tipológiája, két probléma van vele. Egyrészt, a defektusos, vagyis „tökéletlen demokrácia” kifejezés azt sugallja, mintha létezhetne tökéletesen beágyazott demokrácia. Másrészt a demokrácia fogalmának túlzott kiterjesztésével – amely lefedi a teljes szürke zónát – maga is hozzájárul a fogalom devalválódásához.

### *Irányított demokrácia*

A kétezres években nagy karriert futott be az „irányított demokrácia” (*guided* vagy *managed democracy*) fogalma, mégpedig két értelemben is. Az egyik interpretáció az oroszországi politikai váltáshoz kapcsolódott. E szerint a 2000-ben hatalomra került Putyin hibrid rezsimeket örökölt meg Jelcintől, amelyet az önkényesség, a kleptokrácia, és a demokratikusnak tűnő, de valójában oligarchikus pluralizmus jellemzett (Brown, 2001). Az oligarchák pluralizmusát a társadalom többsége nem demokráciának látta, sokkal inkább újkapitalista káoszknak, amely egyeseket milliárdossá, másokat földönfutóvá tett. Ebben a helyzetben az új elnök leszámolt a renitens oligarchákkal, a fegyveres erőkre és a titkosszolgálatokra támaszkodva helyreállította az állam erőszak-monopóliumát. A jelcini „liberális oligarchák” helyébe a putyini „illiberális állam” lépett. Az államkapitalizmus, a nagyhatalmi múlt iránt érzett nosztalgia és az autokratikus hatalomgyakorlás – amelyre hivatalosan a „vertikális” kifejezést használták (Laqueur, 2015: 147.) – alkották az új rendszer pilléreit. A változás nyomán az orosz társadalom a rend helyreállítását érezte, s ezt nevezte Putyin „szuverén”, illetve „irányított” demokráciának. A „szuverén demokrácia” fogalmával arra utalt, hogy az orosz demokráciát meg kell különböztetni a nyugati liberális demokráciák modelljétől, és nem szabad ugyanazt a mércét alkalmazni rá. Hívei szerint az orosz demokrácia nem jobb vagy rosszabb, mint a nyugati, csak más. Míg az ezredfordulót követő, oroszországi „irányított demokrácia” szűken még belefért a hibrid rezsimek körébe, a 2011 utáni orosz politikai átalakulás a nyílt önkényuralom visszaállítását hozta el.

Az „irányított demokrácia” másik értelmezését Sheldon Wolin adta, aki szerint a fogalom az amerikai demokrácia jelenkori torzult működés módját

írja le. Wolin úgy érvel, hogy az államhatalom működtetéséből és forrásaiból más, magánjellegű szervezetek, egyházak és üzleti korporációk is részesülnek, amelyek korábban nem tapasztalt léptékű hatalmi összefonódást eredményeznek. Az új hatalmi rendszer Wolin szerint „fordított totalitarizmus”, amely a politikai, gazdasági, kulturális, üzleti és vallási elitcsoportok együttműködésére épül. Mindez egy újfajta elit uralmát jelenti, amely elárulja a demokratikus ideált: kifelé saját rendszerét igyekszik exportálni, befelé viszont menedzseri módszerekkel tartja kézben a politikai folyamatokat (Wolin, 2008: 140.).

Az itt tárgyalt megközelítések arra törekedtek, hogy a demokrácia fogalmát „megmentsék”, amikor azt – az eredeti fogalom csökkent értékűségét kinyilvánító – jelzőkkel látták el. Ez a megoldás azonban nem vezetett igazán eredményre, mert olyan rendszereket is (jelzős) demokráciának neveztek, amelyeknek kevés közük van a fogalom eredeti értelméhez. E problémát kiküszöbölendő, más szerzők a létező vegyes rendszereket úgy próbálták leírni, hogy elkerüljék a demokrácia fogalmának inflálódását. Ezért számos szerző számára értelmesebbnek tűnt az autoriter rendszer fogalma elé illeszteni az annak jelentését „felpuhító” jelzőt. Ilyen például a félautokrácia (Ottaway, 2003), a féldiktatúra (Brooker, 2000), a választásos autokrácia és a liberális autokrácia fogalma. Ezek közül néhányra kitérünk, de előbb a *democradúra* ikerfogalmát, a *dictablandát* említjük.

### *Dictablanda*

A hibrid rezsimek diktatúrákhoz közelebb eső fajtái között az O'Donnell és Schmitter (1986: 13.) által használt „*dictablanda*” fogalma lényegében liberalizált diktatúrát jelent. A szerzők ezt nem annyira önálló rendszertípusként, mint inkább a demokratikus átmenet első lépéseként tárgyalják, de hangsúlyozzák, hogy az átalakulás nem automatikus, így egy adott ország akár hosszabb időre is megrekedhet a *dictablanda* szintjén. E rezsimben a vezetésen belül repedések keletkeznek a keményvonalas erők és a reformerek között, és amennyiben a reformerek megerősödnek, a rendszer „felpuhul”. Ilyen volt például a hanyatló poszttotalitárius rezsim Magyarországon, vagy az erózióban lévő, reformokra nyitott, katonai diktatúra Chilében, mindkettő az 1980-as években. A *dictablanda* nem több, mint az óvatos politikai nyitás rendszere, amelyben még nincs szó politikai egyenlőségről, ám a vezetők a rendszer privilégiumait a korábbinál szélesebb csoportok között terítik szét.

### *Liberális autokrácia*

Az illiberális demokrácia „kijavításának” problémája átvezet a hibrid rezsim hasonló formájához, a „liberális autokrácia” (*liberal autocracy*) fogalmához, amely olykor alternatívaként merül fel a defektusos demokráciákhoz képest. Zakaria bizonyos fokig pozitívan viszonyult e rendszertípushoz: mintha hajlamos lett volna a liberális autokráciát a liberális demokrácia „előszobájának” te-

kinteni. A szerző számára Szingapúr, Hong-Kong és (olykor) Indonézia tartozott e kategóriába. A liberális autokrata rezsimek pozitívumai között Zakaria szerint elmondható, hogy védi a tulajdonjogot, fenntartja a rendet, többé-kevésbé kiszámíthatóan működik, általában nem alkalmaz terrorisztikus eszközöket saját állampolgáraival szemben, támogatja a vallásszabadságot, az utazási szabadságot, és ösztönzi a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat (Zakaria, 1997). A liberális autokrácia hátrányai között említhetjük viszont a politikai jogok, a tényleges pártpluralizmus és a szabad választások háttérbe szorítását vagy kiküszöbölését, valamint a nepotista és klientelista struktúrák megerősödését.

Zakariával ellentétben Diamond kezdettől szkeptikus volt a liberális autokráciához fűzött reményekkel kapcsolatban, mert úgy látta, e rezsimek csak a magánélet szabadságát védik, de emberi jogi téren többnyire rosszul teljesítenek. Az állampolgárok zavartalanul élhetnek mindaddig, amíg megmaradnak a magánélet területén, de szabadságuk a közügyek gyakorlásában erősen korlátozott, főleg, ha nagyobb átláthatóságot és politikai szabadságot követelnek, rendszerellenes tüntetéseket szerveznek, vagy ellenzéki pártokat próbálnak alapítani (Diamond, 2003). A liberális autokrácia a hibrid rezsimek egyik fajtája, amely tartózkodik az állampolgárok látványos politikai elnyomásától, támogatja a magánélet viszonylagos függetlenségét, de a politikai tevékenység monopolizálására törekszik.

#### *Választási tekintélyelvű rendszer*

Jelentős szakmai visszhangot keltett a Schedler (2006) által bevezetett „választási tekintélyelvű rendszer” (*electoral authoritarianism*) fogalma is. Schedler szerint a választási autokrácia abban különbözik az autoriter diktatúrák többségétől, hogy benne nemcsak korlátozott társadalmi pluralizmus létezhet, hanem e pluralizmus limitált politikai képviselete is. A választásos autokrácia engedélyezi a többpártrendszer és a formális választásokat – s ez által bizonyos engedményt tesz a demokratikus elvárásoknak –, de gyakorlatilag kizárja az ellenzék választási győzelmét, amivel megőrzi autoriter diktatórikus jellegét. Habár a választások nem a rendszer demokratikus, hanem önkényuralmi jellegének legitimálását szolgálják – így bevezetésük a rendszer vezetőinek szándéka szerint nem jelenti a rezsimek demokratizálását –, mégis a pártpluralizmus megjelenése olyan társadalmi energiákat szabadíthat fel, amelyet a vezető nem képes mindig könnyen az ellenőrzése alatt tartani.

#### *Versengő tekintélyelvű rendszer*

A hibrid rezsimek legnagyobb hatású leírása Levitsky és Way nevéhez fűződik, akik a „versengő tekintélyelvű” rendszer (*competitive authoritarianism*) fogalmát vezették be (Levitsky–Way, 2002 és 2010). Szerintük a hibrid rezsimek közös jellemzője, hogy van bennük versengés, de a szabályokat a hatalmon lévők tudatosan úgy alakítják, hogy azok rendszerszintűen kedvezzenek nekik.



Közös lényegük az így létrehozott „egyenlőtlen játéktér” (*uneven playing field*) fogalma. A szerzők szerint a „kompetitív autoriter rendszerek olyan, civilek által irányított berendezkedések, amelyekben formálisan léteznek demokratikus intézmények, és a politikai küzdelem is elsődlegesen ezekben zajlik, de a hatalmon lévők az államot arra használják, hogy lényeges erőfölényhez jussanak ellenfeleikkel szemben. Ezek a rezsimek annyiban kompetitívek, hogy az ellenzéki pártok a demokratikus intézményeken keresztül próbálnak versengeni a hataloméért, annyiban viszont nem demokratikusak, hogy a játéktér a hatalmon lévők javára lejt. A versengés valódi, de nem tisztességes” (Levitsky–Way, 2010: 5.). Ellentétben a tekintélyelvű diktatúrákkal, ebben a típusban kivételképpen bekövetkezhet az ellenzéki erők győzelme, de a rezsim „beto- nozott” struktúrái még ekkor is a korábban hatalmon lévőknek kedveznek, ami megnehezíti, vagy lehetetlenné teszi a demokratikus kormányzást. A szerzők leírásában az alábbi különbségek adódnak a liberális demokrácia, a hibrid rezsim és a diktatúra között.

1. táblázat. A hibrid rezsimek elhatárolása a demokráciától és a diktatúrától

Liberális demokrácia	Hibrid rezsim	Diktatúra
A választásokat rendszeresen megtartják, amelyeken minden- kinek alkotmányos joga részt venni. Az ellenzéki pártok legáli- san versengenek a hataloméért.	–	–
Szabad és tiszta választások.	A választások gyakran nem szabadok és soha nem tiszták.	Nincsenek szabad választások.
A választás a hatalomra jutás kizárólagos útja.	A választás a hatalomra jutás egyik lehetséges útja.	Nem a választás a hatalomra jutás útja.
	A hatalmon lévők egyoldalúan úgy használják az államot, hogy a demokrácia <i>legalább egy elemét</i> megsértik az alábbiak közül: 1. szabad választások, 2. polgári szabadságjogok, 3. egyenlő játéktér (anyagi források, elosztása, média, jogalkalmazás)	
Az ellenzéki tevékenység legális és elfogadott.	Az ellenzéki tevékenység legális, de hátrányos helyzetbe szorított.	Az ellenzéki tevékenység látszólagos vagy illegális.
A kormányok gyakran veszítenek választásokat	A kormányok csak kivételes esetben veszítenek választásokat.	Nincsenek szabad választások.

(Forrás: Levitsky–Way [2010] alapján)

Levitsky és Way demokrácia-felfogásának újdonsága a hozzávetőlegesen „egyenlő játéktér” (*level playing field*) követelménye, illetve az annak sérelme esetén használt kifejezés, a fair választásokat akadályozó „egyenlőtlen játéktér” fogalma. Tény, hogy a játéktér a liberális demokráciákban sem teljesen kiegyensúlyozott, a kormánypártok önmaguknak igyekeznek kedvezni, de a szerzők ezt a fogalmat olyan esetekre alkalmazzák, amikor a torzítás szisztematikus és rendszerszintű. Az egyenlőtlen játéktér fogalma magába foglalja (1) az állami intézmények pártcélok érdekében történő felhasználását, amelyben (2) a hatalmon lévők szisztematikusan előnyöket élveznek, és ezáltal (3) komolyan sérül az ellenzék esélye, hogy a siker reményében vegyen részt a választásokon.

Az egyenlő vagy egyenlőtlen játéktér meghatározásának három aspektusát Levitsky és Way különösen fontosnak tartja: (1) a forrásokhoz való hozzájutás, (2) a médiához való hozzáférés, és (3) a korrekt jogalkalmazáshoz való „hozzáférés” lehetősége. Az első feltétel sérelmét elsősorban az állami források pártcélokra történő felhasználása és az államnak a magánszférára gyakorolt fenyegető nyomása jelenti. A második feltétel sérelmét elsősorban a közszolgálati média pártállamivá alakítása, az ellenzéki megszólalások ignorálása, illetőleg a kormányzó erők különböző módokon – diszkriminatív jogalkotással és gyakorlattal – érvényesített médiapiaci dominanciája valósítja meg. Végül a jogegyenlőség és a hatékony jogorvoslathoz való jog sérelmét a bírói hivatás átpolitizálása, a bíróságok saját emberekkel való feltöltése, a független bírák politikai zaklatása, illetve az államhatalom által létrehozott olyan jogi testületek szupremáciája jelenti, amelyek pozitívan elfogultak a hatalmon lévőkkel és diszkriminatívak az ellenzéki szereplőkkel szemben.

Ilyen rendszerekben a hatalmon lévők a bíróságok, az ügyészség, az ombudsman, a választási bizottság, valamint a rendőrség, a katonaság, a különleges rendfenntartó alakulatok, sőt az egyházak, az iskolák és a média irányítóinak feladatává teszik a központi uralkodói akarat egységes követését és képviselését. Ebben a sorban a bírói függetlenség és a sajtószabadság korlátozása jelenti a legkeményebb diót az önkényuralom vonzásában működő politikai vezetők számára. A közigazgatási apparátus a hatalmon lévő erőcsoport politikai eszközévé silányul. Az eltérő vagy ellenzéki vélemények a közösségi médiában, a kevésbé olvasott hetilapokban, illetve néhány, kivételképpen megtűrt rádió- és tévécsatornán jelenhetnek meg, de szerepük csak annak demonstrálására korlátozódik, hogy a rezsim megtűri a vélemények „sokszínűségét”, tehát nem nevezhető diktatúráknak.

Az következő táblázat a hibrid rezsimeket rendszertipológiai keretbe helyezi.

## 2. táblázat. Politikai rendszerek: típusok és variánsok

Liberális demokráciák	Hibrid rezsimek	Diktatúrák	
Képviselési demokráciák (konszenzusos vagy többségi rendszerek)	Vegyes rendszerek, demokrácia és diktatúra között	Autoritárius (tekintélyelvű, önkényuralmi rendszerek	Totalitárius és poszttotalitárius rendszerek
poliarchia részvételi demokrácia	democradúra féldemokrácia	nyitott (hegemón) vagy zárt	totalitárius diktatúra
deliberatív demokrácia elitista demokrácia	választási demokrácia delegatív demokrácia illiberális demokrácia defektusos demokrácia	önkényuralmi rendszer	poszt- totalitárius diktatúra
<b>deformált variánsok:</b>			
depolitizált demokrácia	irányított demokrácia	Piaci leninista rendszer	
populista demokrácia	versengő autokrácia választási		
plebiszcitárius demokrácia	autokrácia liberális autokrácia		
vezérdemokrácia	féldiktatúra dictablanda		

(A szerzők rendszerezése)<sup>3</sup>

A hibrid rezsimek altípusai közül a választási demokráciára azok az országok adnak példát, amelyekben a szabad választások mellett nem nyílik lehetőség a demokratikus intézményrendszer kiépítésére és a demokratikus politikai gyakorlat rögzülésére. Átruházott demokráciára a latin-amerikai féloldalas demokráciák szolgáltattak példát,<sup>4</sup> míg az illiberális, defektusos, vagy „irányított” demokrácia, mint hibrid rezsimek terrénuma néhány ázsiai, illetve több posztkommunista ország.<sup>5</sup> A választásos önkényuralmi rendszerek meglehetősen elterjedtek, míg a liberális autokrácia jellegzetességei inkább a Távol-Keleten<sup>6</sup> jelentek meg.

A versengő tekintélyelvű rendszerekre korábban inkább a posztkommunista országokban találhattunk példát. Amikor a szerzők empirikus példákon tesztelték elméletüket, példáik jelentős részét az 1990 utáni másfél évtized Kelet-Közép-Európájának<sup>7</sup> tapasztalataiból merítették (Levitsky–Way, 2010: 87–129).

A MAGYAR HIBRID REZSIM SAJÁTOS MODELLJELLEGE  
ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ

A nemzetközi politikatudomány képviselői Magyarországot már jóval az Európai Unió csatlakozás előtt is konszolidált liberális demokráciának minősítették (Kaldor–Vejvoda, 1999). A régió egészével kapcsolatban a kutatók általában úgy érveltek, hogy az euroatlanti szövetségi rendszerhez való csatlakozás perspektívája, majd annak megvalósulása, döntő mértékben hatott a közép-európai térség demokratikus folyamataira (Vachudova, 2005; Berg–Schlosser, 2008). Az unió bővítési politika tapasztalatainak tükrében megerősödött az a szakmai álláspont, amely szerint minél közelebb van egy ország a kontinens régebbi demokráciáihoz, minél sűrűbb érintkezések szövődnek a régi és az új demokráciák állampolgárai között (*linkage*), és minél nagyobb a nyugati országok befolyása az újonnan demokratizálódott országokban (*leverage*), annál nagyobb eséllyel válnak ezen országok tartósan is demokratikussá (Levitsky–Way, 2006 és 2010). Ezen érvelés szerint Szlovéniának nyilvánvalóan nagyobb esélye van konszolidált demokráciává válni, mint Grúziának, mert előbbi földrajzilag közelebb fekszik Nyugat-Európához, és jobban is függ tőle. E logika alapján a kétezres évek első felében Magyarországot is tartós demokráciára „ítélte” a szakmai közösség.

A földrajzi közelségre, a kapcsolati háló sűrűségére, és az új demokráciák nyugattól való függőségére utaló érvelés ugyan azóta is él, ám a korábbiakhoz képest veszített erejéből.

A 2000-es években még elképzelhetetlennek látszott, hogy stabil, liberális demokráciákon kívül más típusú rezsimek is megjelenhessenek az Európai Unió tagállamai között. Hiszen ha egy tagország nem lenne konszolidált liberális demokrácia, a koppenhágai kritériumok szerint nem is vehetnék volna fel az Európai Unióba (Sedelmeier, 2010). Sok kutató elfogadta, hogy ha egy ország az EU tagja, akkor definíció szerint liberális demokrácia. Ez a tautológia azonban – tekintettel Magyarország fenti összefüggéseket élesen cáfoló demokratikus kisiklására, illetőleg hibridizációjára – ma már nyilvánvalóan tartahatatlant (Wilkin, 2016).

A magyar politikai rendszer 2010 óta zajló átalakításának következményei a hibrid rezsimek elméleteinek segítségével írhatók le. A rendszer hibridizációja ugyanakkor nem egy vagy több külső modell követésének az eredménye. A magyar rendszer számos olyan egyedi vonással rendelkezik, amelyek alapján modellértékűnek tekinthetjük. Mindezek a hibrid rezsimekre vonatkozó elméletek részleges felülvizsgálatára is ösztönöznek.

Magyarország jelenleg két okból is a hibrid rezsimek sajátos, egyelemű „halmazát” alkotja. Egyrészt Magyarország volt 1989 óta az első – hovatovább eddig az egyetlen – egykori stabil, konszolidált, nyugati típusú liberális de-

mokrácia, amely rendszerszinten elhagyta a demokratikus fejlődési utat és hibrid rezsimé alakult. A szakirodalom által rendszeresen górcső alá vont hibrid rezsimnek részint autoriter politikai rendszerek részleges demokratizálódása, részint pedig a megrekedt transzformációs folyamat eredményeként keletkeztek, ezért a kutatók a hibridizáció folyamatát szinte kizárólag egyirányú utcaként értelmezték (Cassani 2012, Diamond, 2002; Levitsky–Way, 2002 és 2010). Ugyan a hibrid rezsim elméletei már önmagukban is a tranzitológiai elméletek részleges cáfolataként születtek meg, a folyamat kiindulópontja és alapvető iránya sokáig mégis megkérdőjelezetlen maradt. Magyarország azonban példával szolgál arra, hogy a hibridizáció kétirányú folyamatként értelmezhető, tehát a stabil liberális demokráciák rendszerszintű eróziója is bekövetkezhet.

Másrészt Magyarország az első, jelenleg ugyancsak az egyetlen hibrid rezsim az Európai Unión belül.<sup>8</sup> Ez a tény nemcsak azért érdemel külön figyelmet, mert az Európai Uniót, mint „többszintű államközösséget” (*multi-level polity*) saját önértelmezése szerint liberális demokráciák alkotják, amelyeket az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ) 2. cikkében lefektetett uniós alapértékek közös tisztelete köt össze, és ami formálisan nyilván összeegyeztethetetlen egy hibrid rezsimmel bíró tagállam létevel.<sup>9</sup> Nemcsak azért jelentős, mert az EU bővítési folyamata nem elhanyagolható hangsúlyt helyezett a 2004-es és későbbi bővítési körök tagjelöltjei esetében a „politikai kondicionalitás” érvényesítésére, vagyis arra, hogy csak stabil liberális demokráciák nyerhessenek felvételt az Európai Unióba (Schimmelfennig–Sedelmeier, 2005). Az uniós tagság valódi jelentőségét elsősorban az adja, hogy az EU kifejezetten rendszerfunkciókat tölt be a magyarországi hibrid rezsim működése szempontjából.

Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy e fenti, két egyedi jellemzővel szemben az „illiberális populizmus” politikai projektje nem egyedi jelenség az Európai Unión belül.<sup>10</sup> Jellegzetessége, hogy a rendszerváltás utáni liberális konszenzus elemeit támadja – köztük a liberális alkotmányosságot és a jog uralmát, mint a többségi demokratikus akaratnyilvánítás vélt korlátait – a populista diskurzus és mobilizáció eszközeivel (Smilov–Krastev, 2008). Megfelelő politikai erőforrások és hatalmi pozíció birtokában felszámolja a demokrácia liberális és republikánus dimenzióját (O’Donnell, 1999; Miroiu, 2011). Mindezek alapján az antipluralista, homogenizáló, illiberális populizmust a demokratikus kisiklás és hibridizáció gyakori kísérő jelenségének, szükséges, de nem elégséges feltételének tekinthetjük. Az elégséges feltétel az illiberális aktorok olyan – eddig csak Magyarország esetében fennálló – hatalmi pozíciója, amely lehetővé teszi a liberális alkotmányosság intézményi garanciáinak leépítését egy politikailag egyoldalú alkotmánymérnökségi folyamat keretében.

AZ EU ÁLTAL BETÖLTÖTT RENDSZERFUNKCIÓK  
A MAGYAR HIBRID REZSIM MŰKÖDÉSÉBEN

Az Európai Unió intézményrendszerét és működését leíró számos elmélet alátámasztja azt az értelmezést, amely szerint az Európai Unió – általános rendszerelméleti nézőpontból szemlélve – a saját tagállamainak, mint politikai rendszereknek nem pusztán a környezetét, hanem azok lényegi részét alkotja. Ilyen például a többszintű kormányzás (Bache–Flinders, 2004; Piattoni, 2009) elmélete, a többszintű államközösség (Kassim–Le Galés, 2010) vagy többszintű alkotmányos rendszer (Pernice, 2009) elgondolása. Mindezek alapján úgy véljük, az Európai Unió nem csupán környezeti hatásokat szolgáltat, hanem rendszerfunkciókat is elláthat.

Napjainkra már igen széles nemzetközi szakirodalom tárgyalja Magyarországot és az Európai Unió 2010 utáni viszonyát, lásd például Kelemen (2015), Kochenov (2014b), Müller (2013), Scheppele (2013) munkáit vagy a *Verfassungsblog* idevonatkozó elemzéseit. Szinte közmegegyezés övezi, hogy az Európai Unió képtelen volt hatékonyan szembeszállni azzal a 2010-et követő alkotmánymérnökségi folyamattal, amely 2014-re egyenlőtlen politikai versenyfeltételeket garantáló, a kormányzati hatalmat birtokló erők számára előnyöket biztosító és ez által a hibrid rezsimek definíciós elemeit kimerítő politikai- és alkotmányos rendszert eredményezett.<sup>11</sup>

A magyarországi hibrid rezsimmel összefüggésben az EU három különböző funkciót is betölt: (1) rendszerkorlátozó, (2) rendszerfenntartó és (3) rendszerlegitimáló funkciókat. E funkciók nem tekinthetők egyedinek vagy kizárólagosnak a magyar eset szempontjából. Bármilyen, az Európai Unió kohéziós politikája tekintetében nettó kedvezményezett ország és hibrid rezsim esetében e fenti funkciók azonosak lennének.

Ami a *rendszerkorlátozó* funkciót illeti, az Európai Unió e tekintetben Janus-arcú szerepet játszott. Egyrészt az Európai Bizottság, saját legitimációs diskurzusa szerint politikai és jogi eszközök híján, néhány kötelezettségszegési eljárás kivételével nem tudott, illetve nem volt kész hatékonyan szembefordulni a liberális demokrácia és liberális alkotmányosság magyarországi leépítésével. Másrészt, ezzel párhuzamosan az Európa Tanács és az Európai Unió együttesen – főként az Emberi Jogok Európai Bíróságára (EJEB) és a bíróság ítélezésének alapját biztosító Római Egyezményre támaszkodva – mégis képes volt az individuális szabadságjogok viszonylag magas szintjét garantálni Magyarországon.

E speciális fejlődés oka, hogy míg az EUSZ 2. cikkében foglalt egyes uniós alapértékek, köztük a demokrácia és a jogállamiság védelmének nincs intézményi és eljárási tradíciója az Európai Unión belül (Kochenov, 2014a: 5.), addig az emberi jogok és alapvető szabadságok védelme több évtizedes hagyományral bír az Emberi Jogok Európai Bírósága, illetőleg magának a luxembourgi Európai Bíróságnak a keretében is. Hovatovább a két bíróság érvelése gyakran

korrelál egymással, mivel az EJEB esetjoga az Európai Bíróság alapjogi ítélkezésének is a fundamentumát képezi. Ráadásul, mivel döntően bírósági eljárásokról van szó, a politikai mérlegelés lehetősége is jóval kisebb az alapvető emberi jogok és szabadságok – mint a demokrácia és a liberális alkotmányosság – védelme esetében.

Ennek megfelelően az EU akkor volt képes szembeszállni a magyar kormány intézkedéseivel, amennyiben fellépése stabil jogi alapra talált az uniós alapszerződések szövegében, vagy pedig az EJEB esetjogában, mint ahogy erre a halálbüntetés visszaállításának ügyében tapasztalható uniós reakciók is jó példával szolgáltak.<sup>12</sup> Még az egyoldalúan a Fidesz által jelölt bírakkal feltöltött Alkotmánybíróság is követi többnyire az EJEB alapjogi ítélkezési gyakorlatát, és ennek megfelelően hosszas huzavona után alaptörvény-ellenesnek minősítette a sokat vitatott egyházügyi törvény<sup>13</sup> számos kulcsfontosságú paragrafusát is.<sup>14</sup> Mint az Európai Unió tagállama, Magyarország nem engedheti meg magának, hogy szisztematikusan és jelentős számban figyelmen kívül hagyja az EJEB ítéleteit, mivel ez egyértelműen és tagadhatatlanul azt jelentené, hogy az ország nyíltan megsérti az alapvető emberi jogok és szabadságok betartására vonatkozó uniós jogi kötelezettségét, amelyet többek között az EUSZ 2. cikke is magába foglal. Mivel ez esetben azonban a normasértés ténye objektíven megállapítható és jogilag könnyen definiálható lenne, ez, ellentétben a demokrácia és a jogállamiság alapértékeinek eddigi, jogilag rugalmasabban interpretálható megsértésével, az európai intézmények részéről sokkal határozottabb válaszlépéseknek tenné ki Magyarországot. Az Európai Unió ugyan nem volt képes feltartóztatni a magyar liberális demokrácia leépítését, ugyanakkor kétségkívül lassította azt és akadályozta, hogy a liberális alkotmányosság honi aláásása szignifikánsan korlátozza az alapvető jogok és szabadságok már elért kiterjedtségét. Ennek nyomán kijelenthetjük, hogy Magyarország uniós tagsága strukturálisan korlátozza a Nemzeti Együttműködés Rendszerre (NER) által megtestesített hibrid rezsimit. Végző soron ugyanis nem az erre hivatott alkotmányos intézmények (mint az Alapvető Jogok Biztosa, vagy az Alkotmánybíróság) jelentik a magyar állampolgárok alapvető jogainak és szabadságának végső garanciáját – ezeket ugyanis a NER alkotmánymérnöksége és személyzeti politikája jórészt „semlegesítette” –, hanem az Európai Unió és az Európa Tanács részéről az Emberi Jogok Európai Bírósága. Mindezek alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy Magyarország, illetve bármely EU-n belüli jövőbeli vegyes rendszer az európai jog és intézményrendszer kontextusában szükségképpen a kívülről korlátozott hibrid rezsim alakját ölti. Hatékony belső erők híján a rendszer tisztán autoriter irányba történő átalakulásának és a szabadságjogok további megvonásának legfontosabb rendszerszintű gátjává az Európai Unió vált.

Nem mindig egyszerű az EU korlátozó funkciójának működését konkrét példákon keresztül bemutatni, hiszen a politikai korlátozó lépések nem min-

dig nyilvánosak. Annyi biztos, hogy viszonylag kevés esetben került sor nyílt konfliktusra alapjogi kérdésekben az Európai Bizottság és Magyarország között. Egyértelműen ilyennek tekinthető a halálbüntetés esetleges visszaállításának 2015 áprilisi ügye. A szokatlanul határozott uniós fellépés<sup>15</sup> következtében a magyar kormány e tervétől két napon belül visszakozi kényyszerült. Ugyanakkor okkal feltételezhetjük, hogy Orbán kezdeményezése mögött inkább a politikai napirend befolyásolásának, semmint a halálbüntetés tényleges visszaállításának szándéka állhatott. Ismerve az Unió korlátozó mechanizmusait, Orbán olyan ügyben provokálta ki az Unió sikeres beavatkozását, amelyről tudhatta, hogy az EU nem fog engedni belőle. Mindettől azt remélhette, hogy Brüsszel cserében más kérdésekben elnézőbb lesz.

Más ügyekben az Unió határozottan, de lassan érvényesítette az európai álláspontot, amivel időt hagyott az Orbán-kormánynak arra, hogy kész helyzet elé állítsa mind az EU-t, mind pedig az ügyek magyar érintettjeit. Ilyen vitás pont volt például az adatvédelmi biztos hivatalának függetlensége vagy a bírák korai nyugdíjazása. E kérdések inkább kapcsolódtak a fékek és ellensúlyok alkotmányos kérdésköréhez, mint az alapjogok gyakorlásához, ámde az alapjogokra való kihatásuk így is tagadhatatlan. Az Európai Bíróság mindkét ügyben elmarasztalta a magyar államot az uniós jog megsértéséért, ám az ítéletek mindkét esetben az érintett személyek (Jóri András volt adatvédelmi biztos és az idő előtt nyugdíjazott bírák) kártérítésében merültek ki, a jogsértés előtti állapot visszaállítása nélkül.<sup>16</sup>

Összességében azt láthatjuk, hogy az EU korlátozó funkciójának megvalósulásában az említett konkrét ügyeknél nagyobb bizonyító erővel bír a magyar politikai rendszer működése és a magyar-EU kapcsolatok általános mintázata.<sup>17</sup> Egyes konkrét ügyekben nehéz minden kétséget kizáróan azonosítani, hogy a) mi volt a magyar kormány eredeti szándéka, és b) mekkora szerepet játszott Brüsszel ellenállása a végeredmény szempontjából. Ezzel szemben az általános mintázat azt mutatja, hogy amíg a fékek és egyensúlyok alkotmányos rendszerének leépítésében, továbbá a „lejtős” politikai versenypálya kialakításában a Fidesz–KDNP már 2013–14-re nagyon jelentős „eredményeket” tudott felmutatni, addig az alapjogok korlátozása inkább visszafogott formában, több lépésben,<sup>18</sup> az európai sztenderdekre való hivatkozással zajlott le.

Jelen tanulmány terjedelmi korlátai csak a koncepcionális keretek felvázolását teszik lehetővé. Az alapjogok védelme területén azonban már most megfigyelhető, hogy a magyar Alkotmánybíróság 2010 óta fokozottabban hivatkozik, többet reflektál az Emberi Jogok Európai Bíróságának és az Európai Unió Bíróságának jogértelmezésére és ítélkezési gyakorlatára, sőt a bíróságok eltérő ítélkezési gyakorlata közti viszony is egyre intenzívebb vita tárgya az AB-n belül (Gárdos-Orosz, 2016; Polgári, 2015). Ennek oka, hogy míg 2010 előtt az EJEB és az EUB ítélkezési gyakorlatának irányadó jellege sosem kérdőjeleződött meg az Alkotmánybíróságban belül, addig 2011 óta e tekintetben alapvető



változások tapasztalhatók (Gárdos-Orosz, 2016). Az Alkotmánybíróság például a 61/2011 számú határozatában<sup>19</sup> ugyan leszögezte, hogy a nemzetközi jogvédelmi mechanizmusok által biztosított védelmi szint tekintendő minimális mércének az alapjogok korlátozásában, ám ehhez az AB később, számos politikailag érzékeny ítéletében, így például a trafiktvény esetében sem tartotta magát (Polgári, 2015: 8–9.). Ezzel együtt nehéz egységes képet adni az AB ítélezési gyakorlatáról, mivel gyakran egyszerűen az előadó bíró személye dönt arról, hogy figyelembe veszi-e az ítélet az EJEB joggyakorlatát, illetve Magyarország egyéb nemzetközi vagy európai uniós jogi kötelezettségeit, vagy sem (Polgári, 2015: 10.). Tekintettel az AB inkonzisztens és politikailag erőteljesen motivált ítélezési gyakorlatára,<sup>20</sup> továbbá az alapjogi szakirodalom bizonytalanságára az AB döntéseinek az EJEB esetjogával fennálló gyakori diszharmóniájára, e területeken további jogszociológiai kutatásokra van szükség.

Az Európai Unió ugyanakkor nemcsak korlátozza a magyar hibrid rezsím kiterjedését, de hozzá is járul a túléléséhez, így paradox módon *rendszerfenntartó* funkciót is betölt. A közforrásoknak a hatalmon lévők által történő kisajátítása a hibrid rezsím elméleteinek épp annyira gyakori definíciós eleme, mint amennyire a mindennapos magyar politikai realitás szerves része (Magyar, 2015). Magyarország a modellszámítások szerint éves bruttó nemzeti jövedelmének (GNI) átlag 3,89 százalékát kapja az Európai Unió kohéziós forrásaiból a 2014–2020 közötti hosszabb időszakban (Mrak és mtsai, 2015: 40.), ráadásul ezen uniós források jelentik a nemzeti fejlesztéspolitika céljaira fordítható szinthe kizárólagos közforrásokat. Tekintetbe véve, hogy az Európai Bizottság és a Transparency International jelentései szerint a magyar közbeszerzési eljárások mintegy felében mindössze egy ajánlattevő van, továbbá a közbeszerzési eljárások mintegy 70 százaléka korrupcióval fertőzött – ami 25 százalékot is elérő túlárzást és korrupciós felárat is eredményezhet<sup>21</sup> – viszonylag könnyű megérteni az uniós fejlesztési források közvetett rendszerfenntartó szerepét a magyar korrupciós gépezet működtetésében. Ha pedig figyelembe vesszük a magyarországi korrupció centralizált és politikailag szervezett, „*reverse state capture*” jellegét, amelyben a politika és az erős állam hozza létre és működteti saját korrupciós hálózatait (Freedom House, 2016), érthetővé válik rendszerfenntartó szerepük is.

Az európai kohéziós politika forrásai hozzájárulnak a hatalomban lévők által kisajátítható közforrások bőségéhez,<sup>22</sup> ezáltal pedig a politikai küzdőtér egyenlőtlen jellegéhez.<sup>23</sup> Ezen túlmenően az uniós kohéziós források az elsődleges keresleti hatáson, illetve a beruházások által generált multiplifikációs hatáson keresztül hozzájárulnak a magyar gazdaság viszonylagos stabilitásához, mérsékelt növekedéséhez, ezáltal pedig a rezsím politikai stabilitásához is. Mindezek okán még az olyan illiberális, euroszkeptikus, retorikájában gyakran nyíltan EU-ellenes politikai erő, mint a jelenlegi kormány is érdekelt Magyarország európai uniós tagságának fenntartásában és – legalábbis a 2020-ig

tartó pénzügyi ciklusban – nem mérlegelheti komolyan az EU-ból való kilépést. Az Orbán-rendszer döntéshozói az Európai Unió rendszerfenntartó funkciója miatt hajlandóak elfogadni annak rendszerkorlátozó funkcióját is.

E két fenti mellett az Európai Unió egy kisebb jelentőségű, alárendelt *rendszer-legitimációs* funkciót is betölt. Magyarország, mint az Európai Unió tagja, elvileg csakis demokrácia lehetne. Ez a feltételezés ugyan nem vet számot a magyar fejlődés szankcionálásának lehetőségeit vizsgáló szakirodalommal (Blokker, 2013; Von Bogdandy, 2012; Closa és mtsai., 2014; Kochenov, 2014b; Müller, 2013; Scheppele, 2013), ugyanakkor pontosan rámutat az Európai Unió által alkalmazott megközelítés gyenge pontjára. Az Európai Unió számára végső soron igenis rendelkezésre állt volna az ún. 7. cikk szerinti eljárás alkalmazása, ha az eljárás kezdeményezésére jogosult aktorok egyike is úgy találta volna, hogy Magyarország valóban súlyosan megsérti az EUSZ 2. cikkében foglalt uniós alapértékeket. Hogy erre ténylegesen miért nem került sor, az önálló elemzés tárgya lehetne.<sup>24</sup> Az azonban az uniós jogi környezet minden gyengeségétől függetlenül igaz, hogy a szankciók hiánya, a magyarországi politikai átalakulás kritikájának elmaradása hallgatólagosan legitimálja az Orbán-rezsimet, és megerősíti a NER vezetőinek önlegitimációs diskurzusát, amellyel rendszerük demokratikus jellegét bizonygatják.

Mindezek alapján feltehetjük, hogy a magyar hibrid rezsim az alábbi két esetben fejlődhet tovább nyíltan is tekintélyelvű irányba. Egyrészt, ha az Európai Unió (1) felülvizsgálja és drasztikusan átalakítja vagy felszámolja a kohéziós transzferek jelenlegi nagyvonalú rendszerét, illetőleg esetleg (2) megtagadja vagy megnehezíti az Unió alapértékeinek megfelelni nem képes tagállamok számára a fejlesztési pénzekhez való hozzáférést. Ebben az esetben Magyarország, vagy más, az Unión belüli esetleges jövőbeli hibrid rezsim a pénzügyi ösztönző hiányában elveszítheti érdekelttségét az uniós tagság fenntartásában és célként tűzheti maga elé az EU-ból való kilépést, hogy megszabadulhasson az Unió nemzetállamokat korlátozó funkcióitól.

Másrészt akkor van lehetőség további autoriter irányú átalakulásra, ha az Európai Unió gazdasági és politikai válsága következtében megszűnik a liberális demokráciák politikai és értékközösségeként működni, és nem lesz képes többé betölteni fentebb leírt korlátozó funkcióját. Ha közelebbről szemügyre vesszük az európai politika folyamatait, azt látjuk, hogy sem az első, sem pedig a második forgatókönyv nem zárható ki teljes bizonyossággal.

Végezetül adódik a kérdés, hogy miként viszonyul a „külsőleg korlátozott hibrid rezsim” fentebb bemutatott, részben funkionalista elmélete a hibrid rezsimok és a rendszer-transzformáció nemzetközi meghatározottságának elméletéhez (Levitsky–Way, 2006). Az idézett szerzők nyugati befolyással (*leverage*) és a nyugati társadalmakhoz fűződő kötelek sűrűségével és intenzitásával (*linkage*) operáló elméletét globális kontextusban kevés kritika érheti, ám ma-

gyarázó ereje a 2010 utáni magyar, illetőleg 2015 utáni lengyel fejlődés tekintetében korlátozott. Ennek fő oka abban rejlik, hogy a szerzők részben hibásan értékelik az Európai Unió szerepét és az általa betöltött funkciókat az egyes *linkage* dimenziókon belül. Levitsky és Way eredeti elmélete szerint ugyanis elképzelhetetlen lenne, hogy egy a demokratikus centrumhoz a legszorosabb és legintenzívebb szálakon kötődő, a gazdasági és pénzügyi dimenzióban erősen függő helyzetű<sup>25</sup> EU tagállam visszaesik a stabil, konszolidált liberális demokrácia szintjéről a hibrid rezsím kategóriájába. Különösen azért, mert az EU és tagállama közötti nyilvánvalóan erős szálakon és befolyásolási képességen túlmenően a szerzők további pozitív minőséggel is felruházták az Európai Uniót. Szerintük egyedül az EU esetében lehet konzisztens demokratizálási gyakorlatról beszélni, amely a demokráciának nem csak pusztán választási dimenziójára terjed ki, de magába foglalja az alapjogok védelmét és a kiegyensúlyozott demokratikus küzdőtér intézményes követelményét is (Lewitsky–Way, 2006: 381.).

A helyzet ezzel szemben az, hogy a kiegyensúlyozott demokratikus küzdőtér, illetve a fékek és ellensúlyok tekintetében az Európai Uniónak nincs kidolgozott, részletes normarendszere (Kochenov, 2014a: 5.). Bár a fékek és ellensúlyok működése részét képezte a tagjelöltek számára megfogalmazott „*external political governance*” követelményeinek (Schimmelfennig–Sedelmeier, 2005), az Európai Unió nem rendelkezik az „*internal democratic governance*” hatáskörével, amely e követelményt – akár az európai jogrendszer által, akár más formában – a tagállamok számára eredményesen közvetítené. Ellentétben a szerzőpáros tézisével – amely szerint a minél szorosabb kötelek növelik a nyugati partnerek beavatkozásának esélyét (Lewitsky–Way, 2006: 384.) – a magyar esetben ennek ellenkezőjét tapasztalhattuk.

Ezek az ellentmondások úgy oldhatók fel, ha a *linkage/leverage*-elméletet általános mezoelméletként, míg a „kívülről korlátozott hibrid rezsím” konstrukcióját speciális, fókuszált, mikroszintű tézisként kezeljük. Ezáltal nem kérdőjeleződik meg az első tézis általános érvényessége, ám a konkrét esetben, az EU többszintű politikai intézményrendszere tekintetében az utóbbi megfigyelés felülírja az előbbi.

## KÖVETKEZTETÉSEK

A magyarországi hibrid rezsím egyedi, ám mégis modellszerű jellege maga után vonja a kérdést: vannak-e a magyar „modellnek” olyan sajátosságai, amelyek az összehasonlító hibrid rezsím elméleteinek szintjén is új következtetések levonására vezethetnek.

Első felvetésünk a hibrid rezsimok, mint uralmi formák kategorizálásának alapvető kérdését érinti: azt, hogy a hibrid rezsimok vajon önálló, köztes, har-

madik uralmi formát képeznek-e a demokrácia és a diktatórikus rendszerek között, vagy a demokrácia csökkent értékű, illetve a diktatúra feljavított altípusának tekintendők-e (Cassani, 2012). Ma már nyilvánvalónak tűnik, hogy a hibridizáció nem kizárólag egyirányú folyamat vagy transzformációs defektus, hiszen a konszolidált liberális demokráciák is a hibridizáció áldozatául eshetnek. Ezért a hibrid rezsimeket objektív definíciós jegyek alapján – mint például a politikai verseny léte, de nem fair és igazságtalan mivolta (Levitsky–Way, 2010), vagy a liberális alkotmányosság rendszerszintű hiányosságai – egy harmadik, a demokrácia és a diktatúra közötti átmeneti uralmi formának tekintjük.

Másrészt úgy látjuk, hogy szükséges lenne külön alkategóriaként kezelni az olyan hibrid rezsimeket, amelyek egy demokratikus *multi-level polity* részét alkotják. Ez az elméleti kategória jelenleg csak az Európai Unió és Magyarország viszonyára alkalmazható, ugyanakkor az EU szerepe megkerülhetetlen a jelenlegi magyar politikai rendszer működésének megértésében. A jövőben az EU szerepe fontos kutatási terület lehet Magyarország és más, ugyancsak illiberális irányba fordult, de jelenleg még demokratikusnak tekinthető tagállamok (mint Lengyelország) politikai rendszerének megváltozásában.

E tanulmányban úgy érveltünk, hogy az Európai Unió a tagállamok számára nemcsak környezeti hatások forrása, de a tagállamok nemzeti politikai rendszereinek közös föderális struktúrájaként 1) rendszerkorlátozó, 2) rendszerfenntartó, és 3) rendszerlegitimációs funkciókat is betölt. E funkciók pedig alapvetően befolyásolják a magyar hibrid rezsim sajátos jellegét és megmagyarázzák, hogy miért került sor a fékek és ellensúlyok alkotmányos rendszerének szinte teljes leépítésére az alapjogok viszonylag magas szintjének részleges megőrzése mellett.

A modellértékű magyar átalakulás eredményeként létrejövő Orbán rendszer *kívülről korlátozott hibrid rezsimként* írható le. A rendszert nem soroljuk sem a demokráciák, sem a diktatúrák körébe, ugyanakkor más elemzőkhöz képest nagyobb hangsúlyt tulajdonítunk annak a ténynek, hogy az Orbán-rezsim rendszeridegen környezetben – az Európai Unió demokratikus tagállamai között – próbálja megvalósítani céljait. Az EU ambivalensen viszonyul ehhez a kísérlethez: egyidejűleg szponzorálja, legitimálja és – mindenekelőtt – korlátozza azt. Ez az adottság fokozatosan beépül a rezsim jellemzői közé. Habár a rezsim sok esetben az EU-val szemben is eléri céljait, annak rendszertámogató funkciója mégis van annyira értékes számára, hogy elismerje az EU – alkotmányban és nemzetközi szerződésekben is rögzített – részleges autoritását a nemzetállami kormányzás fölött. Ezért az Orbán-rezsim továbbra is rákényszerül arra, hogy politikai céljait a demokrácia nyelvén kommunikálja. Ennek keretei között válik értelmezhetővé az „illiberális demokrácia” orbáni gondolata.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> Ezt az eljárást nevezte Giovanni Sartori *conceptual stretching*-nek, vagyis egy tudományos fogalom túlfeszítésének (Sartori, 1984).

<sup>2</sup> Az illiberális demokráciát optimista módon átmeneti rezsimként értelmezte Karatnycky (1999).

<sup>3</sup> A demokráciák körében a képviseleti forma alatt Urbinati (2006), konszenzusos vagy többségi demokratikus modell alatt pedig Lijphart (1999) értelmezését tartjuk alapvetőnek. A pluralista modell alatt elsősorban Dahl (1971), a részvételi demokrácia fogalma alatt Pateman (1970), a deliberatív modell alatt Habermas (1993), az elitista demokrácia fogalma alatt pedig Schumpeter (1942) megközelítését értjük. A modern demokrácia létező, ám egyes szempontokból deformált variánsainak meghatározásában – mint depolitizált, populista, vagy plebiszitárius demokrácia – Urbinati (2014) munkásságára támaszkodunk.

A diktatúrák lehetnek autoritárius (tekintélyelvű önkényuralmi) vagy totalitárius/poszt-totalitárius rendszerek. A tekintélyelvű diktatúrák körében találhatunk *nyitott*, hegemon rendszereket (mint Oroszország), ahol léteznek ellenzéki pártok, vagy *zárt*, monopolisztikus rendszereket (mint Türkmenisztán), ahol nem. A totalitárius diktatúrák közé ma már csak Észak-Korea és Kuba tartozik. Egyik diktatúrátípusba sem illeszkedik Kína és Vietnam „piaci leninista” rendszere.

<sup>4</sup> Például Argentína, Kolumbia vagy Chile az 1980-as évek végén.

<sup>5</sup> Például Ukrajna, Moldova, Törökország.

<sup>6</sup> Például Szingapúr és Hong Kong.

<sup>7</sup> Például Szlovákia (1993–98), Jugoszlávia (1991–2000), Horvátország (1991–99), Románia (1990–96) valamint Albánia és Macedónia mindmáig.

<sup>8</sup> A tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé a komparatív elemzést, de álláspontunk szerint Lengyelország – az alkotmányozó többség hiánya, és ez által a fékeket és ellensúlyokat semlegesítő *constitutional engineering* folyamat korlátozottsága okán – egyelőre nem meríti ki a hibrid rezsimmel szemben támasztott rendszerszintű követelményeket.

<sup>9</sup> Az Európai Unióról Szóló Szerződés, 2. cikk: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

<sup>10</sup> Elég csak a 2015 októberét követő lengyelországi politikai változásra, a 2012-es román alkotmányos válság körülményeire gondolni, vagy a 2006–2010 közötti Szlovákiára, az első Fico-kormány időszakában.

<sup>11</sup> Az Orbán-rendszer magyarországi elemzéseiről lásd Bozóki–Hegedűs (2017).

<sup>12</sup> „As far as the Commission is concerned, there is no doubt that the reintroduction of capital punishment would be contrary to the EU’s fundamental values. A reintroduction of the death penalty by a Member State would therefore lead to the application of Article 7 TEU. The mechanisms of Article 7 TEU relate to the values referred to in Article 2 TEU, including human dignity and respect for human rights.” European Parliament Plenary, Commission statement on the situation in Hungary, First Vice-President Timmermans, Strasbourg, 19 May 2015, <http://>

- europa.eu/rapid/press-release\_SPEECH-15-5010\_en.htm and Commission hardens tone with Orbán, Euractiv.eu, 30 April 2015, <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/commission-hardens-tone-with-orban/>
- <sup>13</sup> 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról.
- <sup>14</sup> European Court of Human Rights, Case of Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary (Strasbourg: ECHR, 2014. április 8.), [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142196&is=3144/2015\(VII.24\)AB-hatarozat](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142196&is=3144/2015(VII.24)AB-hatarozat), <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/A4DBC7826F85A134C1257B34002128EB?OpenDocument>
- <sup>15</sup> Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnökének híressé vált mondata szerint: „Mr. Orbán must immediately make clear that this is not his intention. If it would be his intention, it would be a fight.” EU chief warns Hungary over return of death penalty comments. *The Guardian*, 2015. május 30.
- <sup>16</sup> „By prematurely bringing to an end the term served by its Data Protection Supervisor, Hungary has infringed EU law”. *Court of Justice of the European Union, Press Release No. 53/14*. 2014. április 8.
- <sup>17</sup> Nem zárható ki, hogy Magyarország uniós tagságának is szerepe van abban, hogy a rezsim nem alkalmazott nyílt erőszakot a tüntetőkkel szemben. A rendszerellenes tüntetésekről lásd Krasztev–Van Til (2015).
- <sup>18</sup> Lásd például az információs jogok kérdését.
- <sup>19</sup> 61/2011 (VII. 13.) AB-határozat, <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPpdf/hiteles/mk11080.pdf>
- <sup>20</sup> Vö. Egypárti alkotmánybírák a kétharmad szolgálatában. Magyar Helsinki Bizottság–TASZ–EKINT, 2015.
- <sup>21</sup> EU Anti-Corruption Report – Hungary. European Commission, February 3. 2014, [http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014\\_acr\\_hungary\\_chapter\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_hungary_chapter_en.pdf); “Public Procurement Corruption,” Transparency International Hungary, February 12. 2015, [http://transparency.hu/uploads/docs/infografika\\_angol.pdf](http://transparency.hu/uploads/docs/infografika_angol.pdf)
- <sup>22</sup> Az uniós források korrupciós kockázata Magyarországon. *Transparency International*, 2015. [http://transparency.hu/uploads/docs/unios\\_forrasok\\_WEB\\_jav.pdf](http://transparency.hu/uploads/docs/unios_forrasok_WEB_jav.pdf)
- <sup>23</sup> Európai Unió kohéziós forrásaitól független, de az állam által kisajátítható közforrásoknak a politikai versenyfeltételeket torzító hatását illusztráló példa a TV2 felvásárlásának az ügye, amelyben az állami Eximbank közpénzek segítségével tette lehetővé, hogy a kormánybiztosi posztot betöltő és Orbán Viktor belső köréhez tartozó Andrew Vajna kezébe kerülhessen Magyarország második legnagyobb kereskedelmi televíziócsatornája.
- <sup>24</sup> A 7. cikk szerinti eljárás elemzéséhez lásd: Bugaric (2014), Closa et al. (2014), Hegedűs (2015), Sadurski (2010).
- <sup>25</sup> A magyar export több mint 80 százaléka az EU piacára kerül, míg az éves GDP 3,89 százalékát kitevő kohéziós transzferek jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. (Forrás: Eurostat – Extra and Intra EU-Trade by Member State and Product Group).

## IRODALOM

- Bache, Ian–Matthew Flinders (2004): *Multi-level Governance*. Oxford, Oxford University Press.
- Berg-Schlosser, Dirk (2008): 'Neighborhood Effects' of Democratization in Europe. *Taiwan Journal of Democracy*, Vol. 4., No. 2., 29–45.
- Blokker, Paul (2013): *Systemic infringement action: an effective solution or rather part of the problem*. VerfBlog, 2013/12/05. <http://www.verfassungsblog.de/systemic-infringement-action-an-effective-solution-or-rather-part-of-the-problem/#.Vb9r5flp-Uk>
- Bozóki András–Hegedűs Dániel (2017): Így írunk mi: az Orbán-rezsim értelmezései. *Mozgó Világ*, Vol. 43., No. 2., 1–13.
- Brooker, Paul (2000): *Non-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics*. New York, St. Martin's Press.
- Brown, Archie (2001): From Democratization to 'Guided Democracy'. *Journal of Democracy*, Vol. 12., No. 4., 35–41.
- Bugaric, Bojan (2014): Protecting Democracy and the Rule of Law in the European Union: The Hungarian Challenge. LSE, *LEQS Paper*, 79/2014.
- Bunce, Valerie–Sharon Wolchik (2011): *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Carothers, Thomas (2002): The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, Vol. 13., No. 1., 5–21.
- Cassani, Andrea (2012): *Hybrid What? The Contemporary Debate on Hybrid Regimes and the Identity Question*. Conference Paper, XXVI Convegno, SISP. <http://www.sisp.it/files/papers/2012/andrea-cassani-1445.pdf>
- Closa, Carlos et al. (2014): *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union*. Firenze: EUI Working Paper RSCAS 2014/25.
- Dahl, Robert (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Yale University Press.
- Diamond, Larry (2002): Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, Vol. 13., No. 2., April, 21–35.
- Diamond, Larry (2003): The Illusion of Liberal Autocracy. *Journal of Democracy*, Vol. 14., No. 4., 167–171.
- Diamond, Larry–Marc F. Plattner (eds.) (2015): *Democracy in Decline?* Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Freedom House (2016): *Nations in Transit*. Hungary Report. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/hungary>
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2016): „Alkotmánybíróság 2010–2015. In: Jakab András–Gajduscek György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA TK.
- Habermas, Jürgen (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég–Gondolat.
- Hegedűs, Dániel (2015): *Is there a New Impetus or a Political Paralysis regarding the Protection of the EU's Fundamental Values? A comparative analysis of policy proposals and adopted procedures from the Copenhagen Commission proposal to the Rule of Law Initiative of the European Commission*. Hungarian Europe Society–Friedrich-Naumann-Stiftung, <http://www.europatársasag.hu/en/>

- blog/met-blog/is-there-a-new-impetus-or-a-political-paralysis-regarding-the-protection-of-the-eu-s-fundamental-values
- Kaldor, Mary–Vejvoda, Ivan (1999): *Democratisation in Central and Eastern Europe*. London, Pinter.
- Karatnicky, Adrian (1999): The Decline of Illiberal Democracy. *Journal of Democracy*, Vol. 10., Issue 1., 112–123.
- Kassim, Hussein–Patrick Le Galés (2010): Exploring Governance in a Multi-level Polity: A Policy Instrument Approach. *West European Politics*, Volume 33., Issue 1., 1–21.
- Kelemen, R. Daniel (2015): Europe’s Hungary Problem: Viktor Orbán Flouts the Union. *Foreign Affairs*, September 20.
- Kochenov, Dimitry (2014a): *Europe’s Crisis of Values*. Groningen, University of Groningen, Faculty of Law Research Paper Series, No. 15., 2014.
- Kochenov, Dimitry (2014b): On Policing Article 2 TEU Compliance – Reverse Solange and Systemic Infringements Analyzed. In: *XXXIII Polish Yearbook of International Law*, 145–161.
- Krasztev, Péter–Jon Van Til (eds.) (2015): *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. Budapest–New York, CEU Press.
- Laqueur, Walter (2015): *Putyinizmus*. Budapest, Atlantic Press.
- Levitsky, Steven–Lucan Way (2002): Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, Vol. 13., No. 2., April, 51–65.
- Levitsky, Steven–Lucan Way (2006): Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change. *Comparative Politics*, Vol. 38., No. 4., 379–400.
- Levitsky, Steven–Lucan Way (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy*. New Haven, Yale University Press.
- Linz, Juan J. (2000): *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, Lynne Rienner.
- Magyar Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest, Noran Libro.
- Merkel, Wolfgang–Puhle, Hans–Jürgen–Croissant, Aurel–Eicher, Claudia–Thierry, Peter (2003): *Defekte Demokratien*. Bd. 1: *Theorien*. Opladen, Leske+Budrich.
- Merkel, Wolfgang (2004): Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, Vol. 11., No. 5., 33–58.
- Merkel, Wolfgang et al. (2006): *Defekte Demokratien*. Bd. 2: *Defekte Demokratien in Osteuropa, Ostasien und Lateinamerika*. Wiesbaden, VS Verlag.
- Miroiu, Mihaela (2014): What is Left from Democracy? Electoralism and Populism in Romania. *Perspective Politice*, Vol. 4., No. 2., 7–21.
- Mrak, Mojmir et al. (2015): *Cohesion Policy as a Function of the EU Budget. A Perspective of the CEE Member States*. Research Report, No. 400. Vienna, The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Müller, Jan-Werner (2013): *Protecting Democracy and the Rule of Law inside the EU, or: Why Europe Needs a Copenhagen Commission*. VerfBlog, 2013/3/13, <http://www.verfassungsblog.de/en/protecting-democracy-and-the-rule-of-law-inside-the-eu-or-why-europe-needs-a-copenhagen-commission>
- Müller, Jan-Werner (2016): The Problem with ‘Illiberal Democracy’. *Project Syndicate*, January 21.



- O'Donnell, Guillermo (1994): Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, Vol. 5., No. 1., 55–69. Magyarul: Átruházott demokrácia. *Európai Fórum*, március 3–17.
- O'Donnell, Guillermo (1999): Horizontal Accountability in New Democracies. In: Andreas Schedler et al. (eds.): *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*. Boulder, Lynne Rienner, 29–51.
- O'Donnell, Guillermo–Philippe C. Schmitter (1986): *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- OSCE/ODIHR (2014): Final report on Hungary's parliamentary elections. <http://www.osce.org/odihr/elections/hungary/121098>
- Ottaway, Marina (2003): *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*. Washington, Carnegie Endowment for International Peace.
- Pateman, Carol (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pernice, Ingolf E. A. (2009): The Treaty of Lisbon: Multilevel Constitutionalism in Action. *Columbia Journal of European Law*, Vol. 15., No. 3., 349–407.
- Piattoni, Simona (2009): Multi-level Governance: a Historical and Conceptual Analysis. *European Integration*, Vol. 31., No. 2., 163–180.
- Polgári Eszter (2016): Az Alkotmánybíróság esete az Emberi Jogok Európai Egyezményével: Az elvárások és a gyakorlat. *Fundamentum*, 2015/4., 5–17.
- Sadurski, Wojciech (2010): *Adding a Bite to Bark: The Story of Article 7, EU Enlargement and Jörg Haider*. Sydney Law School, Legal Studies Research Paper, No. 10/01., [http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=1531393](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1531393)
- Sartori, Giovanni (ed.) (1984): *Social Science Concepts: A Systemic Analysis*. New York, Sage.
- Schedler, Andreas (ed.) (2006): *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder, Lynne Rienner.
- Scheppele, Kim Lane (2013): *What Can the European Commission Do When Member States Violate Basic Principles of the European Union? The Case of Systemic Infringement Actions*. [http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/contributions/45.princetonuniversityscheppelesystemicinfringementactionbrusselsversion\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/contributions/45.princetonuniversityscheppelesystemicinfringementactionbrusselsversion_en.pdf)
- Schimmelfennig, Frank–Ulrich Sedelmeier (eds.) (2005): *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca, Cornell University Press.
- Schumpeter, Joseph (1942): *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper & Brothers.
- Sedelmeier, Ulrich (2010): The EU and Democratization in Central and Southeastern Europe since 1989. In: Sabrina P. Ramet (ed.): *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge, Cambridge University Press, 519–535.
- Smilov, Daniel–Ivan Krastev (2008): The Rise of Populism in Eastern Europe. In: Grigorij Meseznikov et al. (eds.): *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute for Public Affairs.
- Urbinati, Nadia (2006): *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago, University of Chicago Press.
- Urbinati, Nadia (2014): *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*. Cambridge, Harvard University Press.

- Vachudova, Milada Anna (2005): *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford, Oxford University Press.
- Way, Lucan (2015): *Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Wilkin, Peter (2016): *Hungary's Crisis of Democracy: The Road to Serfdom*. New York, Lexington Books.
- Wolin, Sheldon (2008): *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton, Princeton University Press.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, Vol. 76., No. 6., 22–43.
- Zakaria, Fareed (2003): *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York, W. W. Norton.